

МОЛОТКІНА

Валентина Костянтинівна,
доктор історичних наук, доцент
кафедри історії та культури України
державного вищого навчального
закладу «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

СПЕЦИФІКА ДІЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 1930-Х РР.

Показано особливості організаційного становлення та функціонування державного видавництва художньої літератури в контексті соціальних змін і політичного розвитку Радянської України в 30-і рр. ХХ ст.

Показано особенности организационного становления и функционирования Государственного издательства художественной литературы в контексте социальных изменений и политического развития Советской Украины в 30-е гг. ХХ ст.

The article deals with special features of organizational establishment and functioning of the belles-lettres' state publishing house in the context of social changes and political development of the Soviet Ukraine in 1930th of XX century.

На сучасному етапі розвитку української історичної науки, яка характеризується активізацією та розширенням дослідницької проблематики, інтерес вчених до розмаїття проблем найбільш складних та суперечливих періодів вітчизняної історії не зменшується. Зокрема, у відповідь на соціальні, культурні, ідеологічні трансформації, що відбулись у світі та в Україні, природним є інтерес до видавничої діяльності 1930-х рр. Як відомо, вона була одним із стратегічних напрямів у вирішенні ключових задач у Радянській Україні – взяти під контроль національно-культурне життя та стимулювати читацький інтерес з метою посилення впливу комуністичної ідеології на свідомість громадян.

Не зважаючи на те, що дослідження радянського періоду перебували в полоні ідеологічних впливів і стереотипів комуністичної системи, певний науковий інтерес з огляду на фактологічний матеріал становлять роботи О. Молодчикова [8], в яких автор, визначивши особливості розвитку української радянської книговидавничої справи, знайомить з діяльністю провідних видавництв Радянської України, з їх книжковою продукцією, приділяючи особливу увагу випуску літератури громадсько-політичного спрямування. Значний внесок у доробок досліджуваного питання було зроблено й Т.О. Скрипник [11], яка у своїх статтях також охарактеризувала діяльність провідних видавництв УСРР. Аналіз видавничої справи в УСРР у 1920–1930-х рр. міститься й у фундаментальній праці за редакцією П.М. Попова «Книга і друкарство на Україні» [4]. Звісно, цим працям властивий суб'єктивний класовий підхід до розгляду проблем видавничої справи, що цілком відповідало існуючим стереотипам часу їх опублікування.

В сучасній науковій літературі проблема організаційного становлення та функціонування Державного видавництва художньої літератури в Радянській Україні 30-х рр. ще не дістала належної уваги дослідників.

В даній статті автор ставить за мету проаналізувати особливості організаційного становлення та функціонування Державного видавництва художньої літератури в контексті соціальних змін і політичного розвитку Радянської України в 30-і рр. ХХ ст.

1930 р. в УСРР здійснено перебудову книговидавничої мережі. В основу реорганізації був покладений принцип типізації за характером та соціальним призначенням видавничої продукції зі збереженням єдиного керівного центру. Всі провідні видавництва УСРР увійшли до загальнодержавної видавничої системи – Державного видавничого об'єднання УСРР (ДВОУ). Такі видавничі центри, як: ДВУ, редакційно-видавнича частина «Книгоспілки», «Пролетарій», «Український робітник», «Юрвидавництво», «Наукова думка», «Культура», «Теокіновидавництво», «Вісник фізичної культури» ліквідовувались, а їх права і обов'язки передавались до ДВОУ [6, с. 284–286]; [12, с. 31]; [13, с. 34].

Державне видавництво художньо-мистецтвознавчої літератури і графіки «Література і мистецтво» (ЛІМ) було засноване у 1930 р. на базі сектору художньої літератури ДВУ з підпорядкуванням ДВОУ [20, с. 333, 347].

«Література і мистецтво» як типізоване видавництво у складі ДВОУ складало свій тематичний план, який затверджувався правлінням ДВОУ. Крім того, як окреме видавниче підприємство, що діяло на основі госпрозрахунку, типізоване видавництво мало свій промфінплан і баланс, які входили до зведеного промфінплану і балансу об'єднання [14, арк. 39].

Структура видавництва «ЛІМ» на 5.07.1931 р. складалась з таких структурних одиниць як: правління, редакційний сектор, технічно-виробничий сектор, сектор масової роботи, сектор періодичних видань та планово-обліковий сектор [21, арк. 1].

І хоча кожне видавництво ДВОУ було типізоване й повинне було видавати тільки такі книги, які відповідають його завданням, та, фактично, цей принцип порушувався. А через те, що управа ДВОУ не перевіряла тематичних планів видавництв, ці «порушення» набули систематичного характеру. Особливо це проявилось у виданні художньої літератури, яку серед видавництв ДВОУ видавав не тільки «ЛІМ», «обов'язок якого видавати художню літературу для дорослих», а й «Пролетар», який вважав, «що в разі коли тема художнього твору – революційний рух, то цей твір видавати мусить він». «Молодий більшовик», видаючи художню літературу для юнацтва, видав оповідання про Червону армію. «Український робітник» видавав «художню літературу, призначену для робітничого, переважно малописьменного, читача на теми соцзмагання й ударництва. Як зазначав О. Александров, «якщо Держсільгоспвидав і технічне видавництво візьмуть і собі відповідні теми, то може статися так, що ЛІМ'ові залишаться тільки теми про кохання та про родинне життя» [2, с. 15–16].

Через «недбайливість» з боку ДВОУ видавництво «ЛІМ» за 1931 р. при плані в 1340 назв, 5325 друк. арк., накладі 18570 примірників та 70180

відбитків, видало 773 назви, або 57,7%, 3266,8 друк. арк., або 60,1%, накладом 7666,13, або 41,3% та 35554,24 відбитків, або 50,7% [22, арк. 2].

З метою вдосконалення організації видавничої та книготорговельної справи ЦК ВКП(б) організував фронтальну перевірку діяльності видавництв. За її матеріалами 15.08.1931 р. прийняв постанову «Про видавничу роботу» [10, с.4-7], що стала «орієнтиром» для радянської системи книговидання на багато років [11, с. 81]. Видавництво «ЛІМ», у зв'язку з цією постановою, переробило свою структуру редакційних відділів за тематикою. У видавництві виділилися нові автономні, самостійні авторські одиниці: образотворча та музична. У зв'язку з цим реорганізовувалась і структура рахівничого апарату видавництва [9, с. 20].

Але крім державного видавництва художню літературу видавало й кооперативне видавництво «Рух». Спеціалізуючись на художній літературі українських і зарубіжних авторів винятково українською мовою «Рух» був основним конкурентом видавництва «ЛІМ». Тоді, як тематичний план видавництва «ЛІМ» на 1933 р. включав 466 назв, 4132 друк. арк., 18374 відбитків [23, арк. 1], тематичний план видавництва «Рух» передбачав 186 назв, 1560 друк. арк. накладом 773250 примірників [16, арк.99]. План «Руху» складався з 2-х частин: спеціалізовані видання в кількості 70 назв і сучасна література – 110 назв. Зокрема, у групі спеціалізованих видань повинні були вийти: 14 мистецьких видань, монографії капітального типу, літературні пам'ятки української старовини в художньому оформленні кращих радянських художників, а також, серія літературних творів двома мовами (українською та англійською або німецькою). Всі ці видання повинні були вийти на спеціальному папері, значна їх частина багато ілюстрована одно та багатокольоровими малюнками, всі у відповідному художньому оформленні та в оправах. Крім того, в цій групі видавництво планувало видати серію перекладів кращих зразків світового письменства [16, арк.96]. Але, за постановою бюро преси Держплану УСРР «Рух» було ліквідовано, про що 19.05.1933 р. ліквідом видавництва прозвітувався перед Головлітом [14,

арк. 4], а замість нього «для задоволення широких кіл трудящих України в художній літературі» при Спілці радянських письменників України засновується видавництво «Радянська література» [1, с. 34]; [11, с. 81]. Статут видавництва був затверджений Бюро преси при Держплані УСРР 21.05.1933 р. [3, с. 9] (з 1939 р. видавництво «Радянська література» стало називатись «Радянський письменник») [3, с. 23]; [20, с. 344]. Якість продукції видавництва «Радянська література» була «незрівнянно» кращою і значно дешевшою, ніж у видавництва «ЛІМ», що входило до системи ДВОУ [17, арк. 12, 14 зв.].

Після того як партійне керівництво прийшло до висновку, що «існування системи ДВОУ не виправдовує себе, а є перегородою між видавництвами і наркоматами, і по суті уявляє з себе найгірший приклад функціональної системи управління»; що ДВОУ фактично не тільки «не допомагало видавництвам працювати, а навпаки заважало їм» (це підтверджував той факт, що ті видавництва, які виділилися з системи ДВОУ, працювали «цілком нормально», книжки видавали своєчасно, покращили якість продукції і давали прибутки) [17, арк.12, 14 зв.]; що цей видавничий «колгосп» без усяких прав на наслідки своєї роботи виявився нежиттєздатною структурою й замість того, щоб керувати й спрямовувати книжкову справу УСРР, зробився її гальмом [7, с. 116], постановою Оргбюро ЦК КП(б)У від 9.03.1934 р. та постановою РНК УРСР від 21.03.1934 р. ДВОУ було ліквідовано, а замість нього організовано окремі типізовані видавництва [17, арк. 15]. Видавництво художньої літератури – «Література і мистецтво» стало діяти при Наркомосвіти УСРР який затверджував його тематичні плани і промфінплани [17, арк. 14 зв.–15].

Наприкінці 1934 р. з метою «посилення видання художньої літератури, як одного з найбільших дієвих засобів культурного зростання та соціального виховання трудящих, для піднесення художньої та виробничої якості літератури та усунення паралелізму» при РНК УСРР на базі видавництв «Література і мистецтво» та «Радянська література» було створено Державне видавництво художньої літератури (Держлітвидав) [17, арк. 151]; [5, с. 450].

Хоча на початку 1930-х рр. питома вага літератури з серії «Красне письменство» різко зменшилася (такий стан пояснювався «відсутністю достатніх паперових ресурсів, що їх не вистачало для виконання планів технічної, масово-політичної й підручної літератури») [15, арк. 14], та з середини 1930-х рр. твори класиків української художньої літератури почали виходити в світ масовими тиражами. Так, тематичний план видавництва «ЛІМ» на 1934 р. включав 9 назв, 165 друк. арк., накладом 175 примірників, 3250 відбитків [24, арк. 8], а план на 1935 р. включав 24 назви, 356 друк. арк., накладом 415 примірників, 5475 відбитків. Серед них «Кобзар» Т. Шевченка та окремі твори («Щоденник», «Сон», «Кавказ»), «Енеїда» І. Котляревського, «Фата Моргана», «Відьма», «Сміх» та «Вибрані твори» М. Коцюбинського, «Хіба ревуть воли, як ясла повні» Панаса Мирного, деякі томи «Творів» І. Франка та окремі повісті, вибрані твори Лесі Українки, Л. Глібова, І. Нечуя-Левицького, А. Тесленка, Марка Вовчка, «Твори» і багато окремих видань Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого («Бурлака», «Сава Чалий»), роман М. Старицького «Кармелюк» [18, арк. 20].

У 1936 р. Державне видавництво художньої літератури розпочало випуск ілюстрованих видань творів української класики – з ілюстраціями І. Їжакевича – «Лісова пісня» Лесі Українки та «Байки» Л. Глібова, з ілюстраціями В. Касьяна – «Бориславські оповідання» І. Франка та ін. [18, арк. 48 зв.]. Згідно з планом на 1937 р. з серії «Українська класична література» видавництво планувало видати: повні збірки творів М. Вовчок, М. Коцюбинського, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого та ін. – всього 17 назв; вибрані твори Б. Грінченка «Під тихими вербами» П. Куліша «Чорна рада», Т. Шевченка «Кобзар» та ін. – всього 11 назв; бібліотека класиків – по одному тому творів М. Вовчок, І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, І. Нечуя-Левицького, Л. Українки та ін. – всього 9 назв; шкільні однотомники – М. Вовчок, М. Коцюбинський, І. Франко. Разом по серії «Українська класична література» видавництво планувало видати 40 назв обсягом 776 автор. арк., накладом 800 тис. примірників, 15890 тис. відбитків

[19, арк. 159–160]. План видань цього видавництва «до 20-х роковин Великої пролетарської революції» (1937 р.) включав такі рубрики: думи та історичні пісні українського народу; кращі твори української класики: Т. Шевченко «Катерина», «Сон», «Кавказ», М. Вовчок «Народні оповідання», Л. Глібов «Байки», І. Франко «Бориславські оповідання», Л. Українка «Лісова пісня», М. Коцюбинський «Фата Моргана» [18, арк. 48–48 зв.]. Також у 1937 р. видавництво випустило твір І. Котляревського «Вергілієва Енеїда». Книга великого формату, оправа зроблена з української плахти. Численні гравюри, заставки і кінцівки роботи, 30 великих ілюстрацій, 10 з яких різнокольорові вкладки художника М.Г. Дерегуса. Суперобкладинку, форзац і багатоколірні та літографські вклейки надруковано в лабораторіях Українського поліграфічного інституту. У цій же серії українських класиків вийшли «Оповідання» Марка Вовчка з ілюстраціями М. Козіна [18, арк. 3]. А от художнє оформлення дитячої книжки «потребувало значного покращення» [18, арк. 53].

Та, визнаючи, що «формування нової людини-будівника соціалістичного суспільства відбувається під безпосереднім впливом художньої літератури», уряд сприяє виданню творів українських радянських письменників. Твори цього періоду свідчили про дальше утвердження в художній літературі методу соціалістичного реалізму. Звісно, багато видань художньої літератури присвячувалось колективізації, «боротьбі з куркулем, створенню нового духовного обличчя колгоспника і працівника радгоспу, радянської сільської інтелігенції». На цю тематику написані романи, повісті, оповідання, нариси. Зокрема, в тематичному плані «ЛІМу» на 1933 р. в серії «Сучасна українська радянська література» були виділені такі рубрики, як: бібліотека колгоспника, масова колгоспна бібліотека [23, арк. 2–3]. План видань видавництва на 1934 р. включав 37 назв, 290 друк. арк., накладом 244 тис. примірників, 1990 тис. відбитків сучасної радянської прози [17, арк.95-96]; [24, арк.6-7]. А план «До 20-х роковин Великої пролетарської революції» включав ще й таку рубрику, як народ України про Леніна-Сталіна: збірники фольклорного і літературного матеріалу (пісні, приказки, прислів'я, казки, думи, оповідання й вірші про

Леніна та Сталіна) [18, арк. 48]. Тематичний план «Держлітвидаву» на 1937 р. включав 47 назв, 764 друк. арк., накладом 745 тис. примірників, 11940 тис. відбитків сучасної української прози. Серед них «Роман з часів громадянської війни» А. Головка, «Дуже добре», «Столиця Республіки» О. Копиленка, «Людолови» ч. II З. Тулуб, «Облога ночі» П. Панча та ін. [19, арк. 155–157].

У 1939 р. до 125-річного ювілею з дня народження Т.Г. Шевченка в Україні величезними накладом виходили твори поета, наукові та популярні праці, присвячені життю і творчості Великого Кобзаря. Зокрема, «Держлітвидав» розпочав видання повного зібрання творів Т.Г. Шевченка у п'яти томах. Масового поширення набрав «Кобзар» – одне видання вийшло накладом 125 тис. примірників, а друге – художнє, з 32 ілюстраціями І.С. Їжакевича – накладом 20 тис. примірників. Великими накладом вийшли «Гайдамаки», «Кавказ», «Сон». Чимало видань творів Т.Г. Шевченка і праць про нього випустили й інші видавництва («Мистецтво», «Молодий більшовик», «Дитвидав») [4, с. 260].

Українська поезія також відображала нові суспільні явища, які відбувалися в Україні. Вона показувала «внутрішній світ будівника соціалістичного суспільства, пафос праці та її значення для формування характеру нової людини». Друкуються: О. Влизько, П. Тичина, М. Бажан, М. Йогансен, В. Сосюра, І. Кулик, Л. Первомайський та ін. [23, арк. 7]. Зокрема, тематичний план видавництва «ЛІМ» на 1934 р. в серії «сучасної української поезії» включав 17 назв, 71 друк. арк., накладом 117 тис. примірників, 485 тис. відбитків [17, арк. 96–97]; [24, арк. 7–8], а план «Держлітвидаву» на 1937 р. включав 31 назву, 154 автор. арк., 133 тис. прим., 695 тис. відбитків [19, арк. 157–158].

Широко популярними в 1930-х роках були п'єси. Так, тематичний план видавництва «ЛІМ» на 1934 р. в серії «сучасної української п'єси» включав 9 назв, 522 друк. арк., накладом 517 тис. примірників, 3696 відбитків [17, арк. 97]; [24, арк. 8]. «Держлітвидав» в 1937 р. з «сучасної української драматургії»

планував видати збірки п'єс І. Кочерги, О. Корнійчука, Ю. Яновського – всього 13 назв, 81 автор. арк., 86 тис. прим, 577 тис. відбитків [19, арк. 158].

Пригодницька серія в тематичному плані «Держлітвидаву» на 1937 р. включала 4 назви накладом 60 тис. примірників, 1050 тис. відбитків [19, арк. 165]. Книжки на науково-фантастичну тематику створили Ю. Смолич, В. Владко, М. Трублаїні, М. Романовська, В. Собко та ін. [4, с. 253].

Серед видань іноземних письменників слід відзначити оповідання А. Барбюса «Хрест», трагедію Ю. Словацького «Мазепа», поему А. Міцкевича «Пан Тадеуш» у перекладі М. Рильського, Д. Дефо «Життя й дивні пригоди Робінзона Крузо», Ф. Шіллера «Вільгельм Тель», В. Гюго «Король бавиться», «Людина, що сміється», «93-й рік», Е. Золя «Нана», «Вуглекопи», «Твори» Джека Лондона, Гі де Мопасана, та ін. Так, план видань видавництва «ЛІМ» на 1934 р. включав 18 назв, 217 друк. арк., накладом 160 тис. примірників, 1970 відбитків [24, арк. 9]. В тематичному плані «Держлітвидаву» на 1937 р. серія «Світова класична література» включала 22 назви обсягом 480 автор. арк., накладом 315 тис. примірників, 6850 тис. відбитків, а серія «Сучасної чужоземної літератури» – 20 назв обсягом 414 автор. арк., накладом 269 тис. примірників, 5610 тис. відбитків [19, арк. 162–164].

Українською мовою перекладалося чимало творів російської класичної літератури. Зокрема, видавництво «ЛІМ» у 1935 р. згідно із затвердженим планом випустило українською мовою декілька книг російських письменників: М. Шолохова, О. Новікова-Прибоя, О. Толстого, К. Федіна та ін. [18, арк. 13]. Та особливо широко з російських авторів видавалися твори О.С. Пушкіна. Так, «Держлітвидав» у тематичний план на 1937 р. включив 7 назв його творів («Пікова дама», «Капітанська дочка», «Кавказький бранець», «Повісті Белкіна», «Євгеній Онєгін», «Руслан і Людмила», «Казка про Балду») та 1 назву – «Пушкін в творах радянських поетів». Крім творів О. Пушкіна, в серії «Російська класична література» видавництво видало й низку інших творів. Зокрема, Л. Толстого («Война и мир», «Воскресение»), А. Чехова, І. Тургенєва, І. Гончарова («Обрыв»), М. Гоголя, М. Горького («Пьесы», «Детство», «В

людях», «Мои университеты» «Хозяин», «Сторож») та ін. Разом по серії «Російська класична література» видавництво планувало видати в 1937 р. 35 назв обсягом 590 автор. арк., накладом 545 тис. примірників, 10075 тис. відбитків [19, арк. 160–162]. Крім того, «Держлітвидав» друкував і твори серії «Сучасна російська література» (О. Толстой «Петр I», ч. I, II, «Оборона Царицына», М. Шолохов «Поднятая целина», т. I, II, «Тихий Дон», т. I, II, III, IV) – всього 19 назв обсягом 372 автор. арк., накладом 350 тис. примірників, 7105 тис. відбитків [19, арк. 163].

Як ніколи раніше, в 1930-х рр. в Україні перекладаються і видаються твори художньої літератури народів СРСР. У 1931 р. видавництво «Література і мистецтво» випустило масову художню бібліотечку під назвою «Творчість народів СРСР» [8, с. 90]. У 1934 р. видавничий план «ЛІМу» включав 15 назв, 144 друк. арк., накладом 243 примірників, 965 відбитків сучасної радянської прози [24, арк. 9]. В 1937 р. план «Держлітвидаву» включав 7 назв накладом 50 примірників, 500 відбитків з серії «Література народів СРСР» [19, арк. 166].

Отже, зважаючи на особливості розвитку книговидавничої галузі в УСРР – УРСР 1930-х рр., яка характеризувалася загальним посиленням контролю за діяльністю видавництв, їх концентрацією і більш чіткою типізацією по видах літератури і обслуговуванню певних категорій читачів, у 1930 р. було засноване державне видавництво художньо-мистецтвознавчої літератури і графіки «Література і мистецтво» з підпорядкуванням ДВОУ. З березня 1934 р. це видавництво перейшло у підпорядкування Народного комісаріату освіти УСРР. А в кінці 1934 р. при РНК УСРР на базі видавництв «Література і мистецтво» та «Радянська література» було створено Державне видавництво художньої літератури.

Зосередивши увагу на класово-витриманій художній літературі, пройнятій пролетарським змістом та ідеологією, в кінці 1920-х рр. влада почала регулювати книжкову продукцію, нав'язуючи соціальні пріоритети друкованим виданням. Тож не дивно, що на початку 1930-х рр. питома вага літератури з «красного письменства» різко зменшилася. Та, визнаючи, що «формування

нової людини – будівника соціалістичного суспільства відбувається під безпосереднім впливом художньої літератури», уряд почав сприяти виданню творів українських радянських письменників. Тому, вже з середини 1930-х рр. твори класиків української художньої літератури почали виходити в світ масовими накладами. Художня література цього часу відображала «титанічну працю трудящих, духовне життя будівників соціалізму і нові суспільні відносини між людьми Країни Рад». У центрі художньої літератури стає позитивний герой, який самовідданою працею будує «щасливе майбутнє».

Список використаних джерел та літератури

1. Агуф М. Книгу в маси / М. Агуф, М. Коваль. – Х. : Кн. палата УРСР, 1965. – 230 с.
2. Александров О. Книжкова продукція ДВОУ першого півріччя 1931 року (За матеріалами Української книжкової палати) / О. Александров // Рад. книгар. – 1931. – № 28-29. – С. 15–16.
3. Видавництво «Радянський письменник» 1933–1983 / [упоряд. В. Я. П'янов]. – К. : Рад. письменник, 1983. – 278 с.
4. Книга і друкарство на Україні / [за ред. П. М. Попова]. – К. : Наук. думка, 1965. – 315 с.
5. Книга и книжное дело в Украинской ССР : сб. док. и материалов. 1917–1941 гг. – К. : Наук. думка, 1985. – 478 с.
6. Культурне будівництво в Українській РСР : найважливіші рішення Комуністичної партії і рад. уряду 1917–1959 рр. : зб. док. : в 2 т. – Т. 1 : 1917 – червень 1941 / [упоряд. З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко та ін.] – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – 883 с.
7. Левчук О. М. Книгоспілка : Становлення кооперативного книговидання в Україні / О. М. Левчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 182 с.
8. Молодчиков О. В. Книга радянської України / О. В. Молодчиков. – К. : Політвидав, 1974. – 176 с.
9. Постанова ЦК ВКП(б) про видавничу роботу в дії // Рад. книгар. – 1931. – № 30. – С. 19–21.
10. Про видавничу роботу. Постанова ЦК ВКП(б) від 15 серпня 1931 року на доповідь ОГІЗ'у // Рад. книгар. – 1931. – № 24. – С. 4–7.
11. Скрипник Т. О. Становлення видавничої системи в Українській РСР / Т. О. Скрипник // Теорія та історія радянської книги на Україні : [зб. наук. праць]. – К., 1983. – С. 66–82.
12. Хроніка // Рад. книгар. – 1930. – № 15-16. – С. 31–39.
13. Хроніка. Постанова Ради народних комісарів УСРР 21 серпня 1930 року про Державне видавниче об'єднання УСРР // Рад. книгар. – 1930. – № 17-18. – С. 34–35.

14. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України*, ф. 166, оп. 10, спр. 1409, 155 арк.
15. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)*, ф. 1, оп. 20, спр. 5299, 58 арк.
16. *ЦДАГО України*, ф. 1, оп. 20, спр. 6218, 176 арк.
17. *ЦДАГО України*, ф. 1, оп. 20, спр. 6441, 169 арк.
18. *ЦДАГО України*, ф. 1, оп. 20, спр. 6848, 65 арк.
19. *ЦДАГО України*, ф. 1, оп. 20, спр. 7100, 185 арк.
20. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України : Путівник / [авт.-упоряд. М. Крячок]. – К. : Держкомітет архівів України, 2003. – Вип. 1. – 554 с.*
21. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України)*, ф. 584, оп. 1, спр. 14, 57 арк.
22. *ЦДАМЛМ України*, ф. 584, оп. 1, спр. 21, 14 арк.
23. *ЦДАМЛМ України*, ф. 584, оп. 1, спр. 82, 74 арк.
24. *ЦДАМЛМ України*, ф. 584, оп. 1, спр. 118, 21 арк.

Зауважень до змісту статті, її оформлення немає. Один з небагатьох рукописів, який не потребував правок – редакційних чи граматичних. Інша річ – «не вписується» в тематику нашого видання.